

Reet Littoveri neli elu

„Tervitusi saatsime koju küll kuu ja rongiga, igatsus oli ikka väga suur“

Margus Laidre

Reet Littover

Suur oli mu üllatus, kui käesoleva aasta esimeses Tunas avastasin Mati Mandeli kaastöö „Märjamaa kaitseliitlase Hans Littoveri ja tema naise lugu“. Selle loo teine peategelane on nimelt minu isa õde, Haapsalu tädi Reet. Mandel kirjutab, et „tema elust sõja-aastail pole midagi teada“. ¹ Õnneks see nii siiski pole, sest minu valduses on Reet Littoveri oma käega üles tähendatud elulugu kokku kahekümnel leheküljel, mis oluliselt täiendab Mandeli poolt arhiividokumentidest leitud andmeid. Üleelamiste poolest jagus Reedale ühe asemel vähemalt neli elu, ehkki nii mõnegi neist oleks ta meelsasti vahele jätnud.

Oma esimeses elus oli Reet Littoveri nimeks hoopis Hertha-Armilde Kelt ja see sai alguse 14. märtsil 1913, kui ta Gustavi ja Anna-Maria esiklapsena Haapsalus ilmale sündis. ² Üks varasemaid lapsepõlvemälestusi Reedale oli, kuidas tema isa Esimesest maailmasõjast koju jõudis. Reet pidi siis olema umbes viieaastane: „Olin üksinda kodus kuna ema oli juba hommikul vara leivasappa läinud. Kuulsin, et keegi on ukse taga, palusin tulla akna

alla, kust saan toavõtme ulatada. Ju ma eelmise päeva õhtul ema ja onu jutust (elas meiega koos) nii palju ikka aru sain, et isa tuleb koju. Sõjaväevormis mees tuli tuppa ja ütles, et on minu isa. Kui ema koju tuli, istusin isa süles ja sõin isa toodud karbist suhkrutükke, millel oli küll bensiini maitse, aga mina sellele tähelepanu ei pööranud. Ema noomis mind, et kuidas sa julgesid võõra inimese tuppa lubada.“

Pikkade vahedega sündisid Reedale veel kaks venda, Evald (1921) ja pesamunana mu isa Heino (1930), kellest tema õde oli seega pea seitseteist aastat vanem.

Enne ilmasõda töötas Reeda isa Gustav Kelt Haapsalus õmblusmasinate äris mehaanikuna, seejärel kolis perekond lühikeseks ajaks Tallinna. Seal liiguti edasi Läänemaale, Võnnu mõisa, kus Gustav hakkas puusepaks. Koolitee algusest kirjutab Reet nõnda: „Esimest koolitalve ma Võnnus isegi ei lõpetanud, sest kolisime Haapsallu. Algas mõisate jagamine inimestele. Vanemad ei soovinud asendustalu võtta ja sellepärast koliti Haapsallu.“ Seal ostis Reeda isa ehituskrundi ja

¹ M. Mandel. Märjamaa kaitseliitlase Hans Littoveri ja tema naise lugu. – Tuna 2016, nr. 1, lk. 106.

² 1938. aastal loobusid vanemad senisest perekonnanimest Kelt, selle asemele võeti Laidre. Kui küsisin oma isalt, mis oli niisuguse sammu põhjuseks, ütles ta, et Keltide suguvõsa oli Läänemaal suur, mistõttu tema vanemad soovisid päris oma nime. Juba siis tundus see põhjendus mulle väheveenvana, sest nime eestindamisest juttu ei saa olla. Paremat selgitust käepärast võtta aga pole.

hakkas oma perele maja ehitama. Koolis Reedale meeldis: „Õppimine edenes mul edukalt, enamasti lõpetasin klassi *cum laude*. Ühel aastal olin isegi kooli kõige parem õpilane ja sain preemiaks 10 eesti krooni, mille eest ema mulle ostis siidikombinee, mille üle oli ütlemata hea meel, kuna varem ei ole omanud.“

Oma tulevase abikaasa Hans Littoveriga kohtus Reet ühel koolipeol 1932. aastal: „Ta palus mind tantsule. Teisel päeval klassivennad mind nõökima, et kellega sa tantsisid, mina kust seda tean. Eks paar poissi olid Märjamaalt ja tundsid teda ja ütlesid, et see oli Lääne-Eesti panga direktor. Noh oli siis oli. Aeg läks edasi.“ Samal aastal lõpetas Reet *cum laude* Läänemaa ühisgümnaasiumi. Oma sõnul oleks ta meeleldi Tartusse ülikooli läinud, kuid vanemate sissetulek seda kahjuks ei võimaldanud. Ka töökohta oli raske saada ja „nii ei jäänudki muud üle kui abielluda“.

Reet oli 20-aastane kui algas tema teine elu: „Olin 1933. aasta suvel Bergfeldti supelrannas kassas, tuln koju lõunale, tuli vastu Märjamaa noormees. Sain vaevalt süüa kui oli politseikomissariga (see oli ta sõber) autoga mul järel. Viidi sõbra koju, kus nad hakkasid mulle auku pähe rääkima, et ma Hansule, nii oli selle noormehe nimi, mehele läheksin. Jäin nõusse. [– – –] Nii abiellusin uisa päisa, ilma et oleksin tast midagi enne teadnud. Abiellusime ja läksin Märjamaale. Korter oli tal olemas pangamajas, 3 tuba ja köök. Oli ikka raske küll, polnud isa, ema lähedal, ainult see „võõras“ mees, kes oli veel väga armukade, isegi lasi mind jälitada. Õnnelik minu abiellu ei olnud. Tööl ei käinud, kodus perenaist mängisin, süüa tegin, tube kraamisin. Suur hundikoer oli, sellega käisin jalutamas.“ Mees oli tahtnud temast peent prouat teha, ei lubanud kaua magada – sest sellest pidid tulema punased põsed nagu talutüdrukutel. Reet ei tohtinud ka palju süüa, et ta paksuks ei läheks.

Noorpaar ostis endale Männiku talu, kus veedeti suvised ja kuhu rajati ilus õunapuu: „Mäletan akna all oli suur pärõunapuu [loe: pironunapuu – M. L.], oli kuulda kui suured, valmis õunad alla potsatasid.“

1939. aastal müüs Hans Littover selle talu maha ostis asemele Kasti mõisa: „See oli ikka täis mõisa komplekt, 10 hoonet oli. [– – –] Seda ei saanud kaua pidada, sest 1940. aastal tuli venelane sisse.“ Kogu senine turvaline olemine pöörati pea peale ja algas Reeda kolmas elu, mis kestis ajaliselt küll kõigest kuusteist aastat, kuid mille ta parema meelega kui paha unenäo oleks üldse kõrvale jättnud.

Süüdmused ise hargnesid nõnda: „Oli ilus 14. juuni 1941. aasta suve hommik, mul oli kaks tuba juba kraamitud. Hans alles magas. Vaatasin kõõgi aknast välja, seal oli vaade kuni surnuaia väravani ja paremal pool asus bensiini kolonka ja selle taga Sauli kauplus. Näen selle kolonka ees seisab veoauto, inimesi täis, kõigil seljas talveriiidid ja kasti nurkades sõdurid püssidega. Äratasin mehe ülesse, et tule vaata, mis imelik koorem inimestega, mida see tähendab. Ega tema paremat ei teadnud. Läks kabinetti, kui avati pank. Meie korter ja pank asusid ju alumisel korrusel. Tuldi kohe tema juurde, algas venekeelne jutt, siis varsti tuldi meie tuppa, ei mäleta, kes olid ja mitu oli. Kästi asju, riideid valmis panna, et läheb sõiduks, kuhu, ega seda ei öeldud, ei osanud ärrituse tõttu eriti midagi kaasa võtta, talvemantli panin mehe pakki sellepärast, et meid lubati ju kokku saada. Ma ikka sain veel liikuda, tõin üle tee rätsepalt veel mantli või oli see kostüümi riide ära, aga mis sellest kasu, ega vanemad ei saanud ju midagi kätte, kõik võõrad viisid. Esikus oli 6–7 kotti nisudega, mis oli teie (loe: vanemate) jaoks, ikka ei olnud võimalik neid Haapsallu saata, nii läks kõik võõrastele.“

„Viidi meid siis sõiduautoga Risti jaama, siis lahutati mees eraldi vagunisse ja mind teise, aga kodus öeldi, et jääme kokku ja nii läksidki asjad segamini, et jäin talvemantlita ja ilma pesudeta.³ Tallinna jaamas vagunid seisid, siin sain teada, kus vagunis mees on, kirjutasin talle, et olen ilma pesuta, muuseumi kiri pidi olema venekeelne, kirjutasin eesti keeles vene tähtedega ja läbi ta läks. Eks inimesed käisid meid vaatamas, mees oli palunud ja ma ise ka, nii toodi mulle 2,5 paari pesu. Ja siis läks sõit Venemaale. Tee peal

³ Teisel kirjeldab Reet sama episoodi nõnda: „Sõiduautoga viidi meid Risti jaama, seal eraldati... igaveseks. Kokkusaamise lubadused olid kõik valed.“

tulid vastu sõjaväe ešelonid, meie pidime mitmes jaamas seisma pikad ajad, et nad mööda saaksid. Viimaks jõudsim Kirovi oblasti Oritši turbarappa.“ Reet oli siis 28-aastane.

„Barakk, kuhu meid elama pandi, oli väga armetu, kui vihma sadas, siis kuiva kohta ruumis ei olnud. [– –] Mis esimesi muljeid saab olla, naised kootud jupkates-seelikutes, leib paljalt peos, mida polnud harjunud senini nägema. Ühel naisel oli konjak kaasas, pakkus ülemustele, kallati teeklaasi, esimene „viskas“ kohe täie kurku, teine sai veel ja oligi kõik, aina vaata ja imesta. Meid pandi turbarappa tööle, turvast kuivatama. Need suured pätsid olid laudade peal, tuli ringi keerata. [– –] Süüa saime päevas kaks suppi – mõni kurgitükk sees ujumas, mõni tangutera ka ja 0.5 kg leiba. Kuu töötasu oli 1–1.50 rubla. [– –] Suvel saime tööd teha, aga kui külmaks läks polnud neil riideid meile anda. Nii möödus elu meil barakis, saime oma leiba „paika“, sööklast veidi lahja suppi ja käis küll, kel oli mida müüa, sai jahu ja võis omale lisaks kõrti keeta. Polnud ju keedupotti, selle tegid suuremad poisid plekitükkidest. See tõmbas küll pudru mustaks, aga ega ta kauaks sinna jäänud, sõin ju kohe ära. Rasvainet polnud mingisugust. [– –] Mul oli sukki kaasas, sain ka neid vahetada jahude vastu, samuti mõni kingapaar, paar kleiti. Üldiselt teistega võrreldes oli mul kaasas vähe asju. Must villane seelik oli seljas, tuli poemüüjanna, ütles anna seelik siia ja vastu sain puuda nisujahu.“ Reet rääkis, et kord oli nende barakis üks proua raskelt haige ja hinge heitmas, kel oli soe kasukas. Teised naised ootasid tema surma, et kasukas endale saada. Saidki ja sellest valmistati pärast riideid lastele, kel endal sooje rõivaid polnud.

„Öösiti käisime kolhoosi põllul kartuleid „toomas“, hommikul andis imestada, kuidas küll sellist kotti olin suutnud koju kanda, üle mätaste eks vahel sai kukutud, ja veel üles teisele korrusele narile tõsta. Alla ei võinud jätta, ega see polnud ju minu territoorium.“

„Ükskord aga kukkusin sisse. Üks Tallinna proua oli väga ahne, ütles, et paneme need esimesed kartulid põõsa alla ja läheme uusi tooma. Tema sai jooksu aga minu nabis valvur kinni, lüües raudkepiga veel pähe ja viis mind

kontorisse. Hommikul pandi hobune ette ja viidi Oritši miilitsasse. Miilits kuulas mind üle, küsis kui palju ma süüa saan, rääkisin ära, et kaks taldrikutäit vedelat suppi, kus kurgitükk sees ujub ja lusikatäis tangu ja 0.5 kg leiba. Käskis mul koju (loe: laagrisse) minna. [– –] Koju minnes läksin metsast läbi ja võtsin sinna peidetud kartulid kaasa. Teised barakis naeravad, et nii julge olin ja need kaasa tõin. Enne olid minu pärast mures olnud. Ega igal pool inimestel nii hästi ei läinud, olid ikka paar-kolm aastat vangistust saanud.“

„Pühapäeviti läksime Oritši turule, see oli 10 km kaugusel, vahel olid viisud läbi kui tagasi jõudsin. Mõnikord isegi viisin turule nädalase leiva müügiks, et saada raha, aga kord oli ka selline juhus, et söögiisu leiva järgi oli nii suur, et mõtlesin, et lõikan ainult veidike ühest nurgast. Aga kui maitse oli juba suus ei enam pidama saanud. Tuli loobuda turule minekust. [– –] Mis mind ülal hoidis oli ikka noorus ja vanematelt päritud hea tervis.“

„Eks ootasime aga hoolega sõja lõppu, arvasime et ju siis ikka koju saab. Aga nii see polnud mõeldud, peeti ju vaenlasteks ja igaveseks sinna jääjaiks. Üteldi, meie pole teid siia toonud, ega vii ka.“ Igatsus kodu ja lähedaste vastu paisus vastapandamatuks ja nii otsustas Reet noore inimese uljusega omavoliliselt asumispaigast lahkuda. 1947. aastal tegigi ta oma plaani teoks: „Oli näha, et meid ei mõeldudki kodumaale lasta, sõda oli lõppenud, aga meie pidime ikka edasi endid iga kuu miilitsas märkimas käima, eks siis hakkasid julgemad ise ära sõitma. Ei julgenud Kirovist rongipileteid kohe Eestimaale osta, vaid Leningradini, seal arvasin, et ehk saab koduni, seal aga polnud üldse võimalik, jaamahoone puupüsti kotimehi täis. Rong tuli ette, siis ei jäänud muud kui jänesena sõita (olime kahekesi juuksur Amanda Pärnaga).“

„Olin Eestimaa pinnal, tuldi kontrollima pileteid, kuna ei olnud ütles kontroll, et mine tamburi peale, aga kui oli jaam, inimesed väljusid rongist, siis ju segas, kes paigal seisis, nii pidin ka väljuma. Oli vist Kohtla-Järve. [– –] Rongilt maha tulles oli mul seljakott žiletiga katki lõigatud – saagiks sai varas ühe rohelise suvekinga ja ühe botiku, kuna teine oli teises

kohas – oli ta saak üsna kehv. Jaama ootesaal oli täis inimesi, õhk oli raske aga rõõmustas see, et olen Eestimaal.“

Oma sõnul Reet täpselt ei mäletanud, kuidas ja millal ta koju jõudis. Õnnelikku aega ei jagunud siiski pikalt: „Juba algas 1949. a. 25. märtsil uus küüditamine ja aprillis arreteeriti mind töö juurest. Teised töökaaslased said emale teatada, ta jõudis just miilitsasse, kui mind hakati vanglasse viima. [– – –] Sain vanglas olles veel ema, isa näha, vist nädalapäevad peeti Haapsalus, siis ühel ööl viidi Tallinna patareisse. Seal hoiti kuus kuud, oktoobripühade ajal läks sõit Venemaale. Väga halenaljakas, kuidas raisati süütute inimeste peale vara. Hirmsad vintsutused, mis tuli läbi elada sel sõidul, küll peatused, mahalaadimised, varsti jälle vagunisse ja teise kohta, siis oli „tapis“ ka kriminaalse karistusega vene tüdrukuid, kes lubasid meil tappa anda kui kohale jõuame ja meie asjad ära varastada. Mis asju meil sai olla, aga üks ikka rohkem kui neil. Õnneks aga eraldati nad meist, nii ei sattunud ühte laagrisse ja nende lubadus läks luhta.“

„Nii tuli kolm aastat vanglaelu maitsta. Algul oli ikka kole küll. Barakk, kuhu elama pandi oli täis suuri rotte, magades jooksid üle öla, sest padja alla sai ju leivasuutäis peidetud, pidi ju teiseks korraks ka hoidma. Mind määrati kohe brigadiriks, brigaad oli suur, üle 30 inimese. Mina pidin hoolitsema, et kõigil on riided, sööklas kohad võtma, supid, leivad olgu laual. Mul oli veel brigaad nr. 1, kohe kui äratus pidin kiiruga sööklasse jooksuma. Venemaal pandi meid raudteed ehitama. Külmetanud maasse tuli auk raiuda, et kätte saada kruusa, peal olid veel kannud, need tuli välja juurida, siis kui kruus-liiv käes tuli seda käredega teetammile vedada.“

„Suurest laagrist eraldati varsti väikese karistusajaga eestlaste grupp laagri abimajandisse, seal oli kõik palju inimlikum, olime vabakäigu vangid, süüa saime paremini, saime ise poes käia. Otsin suhkrut, suured kõvad tükkid olid ja saatsin ka koju vanematele ehkki ülemus seda ei lubanud, aga ikka saatsin. Tä teadis küll aga numbrit sellest ei teinud. [– – –] Üldse oli see abimajand ilusal kohal, sealt nägime rongide suitsu, mis sõitsid kodumaa

poole, siis nägime õhtuti tulesid kaugemalt, naersime ikka nii kui Moskvas ainult ilma ühe(gi) tuleta. Tervitusi saatsime koju küll kuu ja rongiga, igatsus oli ikka väga suur.“

Kolm aastat vanglakaristust sai viimaks täis: „Aegamööda vabanesid inimesed ja saadeti asumisele, võib olla, et mõned venelased said ka koju. Lõpu poole olin päris üksinda, käisin farmis loomadele jahu jahvatamas, kuni tuli ka minu ära saatmine. Tore oli see, et oli vastu saadetud paar püssimeest, need nägid, imestasid, et üks naine ja nii suurt lärmi, et minge vangile vastu. Nii moodi „hoolitseti“ minu eest.“

Reeda uueks elupaigaks sai Kirovi oblast, kus tal tuli omal eraisikutelt korter otsida: „Seal oli palju Venemaa eestlasi, sain ühe juurde toakese, üks abielupaar kahe lapsega. Aga selgus, et seal oli võimatu olla, mustusest rääkimata, oli see perenaine veel väga kokkuhoidlik, kui tegin tule pliidi alla, et omale süüa teha, siis oli temal just vaja oma mehele keeta. [– – –] Varsti leidsin teise toa venelaste juures, aga ega seal suurt paremat polnud, puhas oli küll, aga leidsid, et meie juuksur Amanda Pärnaga elasime seal, vähe pidavat kütma, et tuba läheb niiskeks. Olid päeval need puud ära küttnud, mis oli meil õhtuks varutud, et süüa ka ühtlasi keeta.“ Eelnevate läbielamiste taustal oli Reeda elu siis juba „päris inimväärne“ ja ka tööl polnud viga. Reet oli ametis laohoidjana, kus pidi „muidugi väga hoolas olema kauba vastuvõtu ja välja andmisega“.

Aastad kulusid: „Vahepeal käisin kodumaal puhkusel. Viimasel korral sõitsime emaga tema algatusel Tallinna julgeolekusse asja ajama, et saaksin asumiselt vabaks. Ja nii läkski, peale uut aastat tuligi teade, et võin kodumaale sõita. Olin ju küll pikka aega seal olnud 1941. a. – 1957. a.“

Sellega algas Reeda neljas elu. Ta seadis end sisse Haapsalus oma vanematekodus Metsa 52 (Nõukogude ajal Komsomoli 52), majas, mille tema isa oli oma kätega ehitanud. Nüüdseks on sellest tänavast ja teda kahel pool kruusateed ääristanud ühe- ja kahekordsetest puumajadest ning nende taga laiuvatest marja- ja viljapuuaedadest järele üksnes nimi ning mälestused.

Karmile saatusele vaatamata oli tädi Reet

alati rõõmsameelne, optimistlik ja täis teatahet. Tal oli enamike asjade kohta selge seisukoht, mida ta ei peljanud ka valjusti välja öelda. Mõnikord harva, kui talle midagi ei meeldinud, oleks nagu vari üle ta näo liikunud ja Reeda pruunid silmad muutusid veelgi tumedamaks, ilma et ta seejuures ühtegi sõna oleks lausunud. Reet pidi kogu aeg midagi tegema, jõude olemine oli tema puhul praktiliselt mõeldamatu. See oli ka osalt põhjus, miks ma lapsena Reeda suviseid külaskäike meie Lõuna-Eesti suvekodusse ootuse kõrval natuke ka pelgasin. Tema umbes nädala väldanud visiit tähendas lõppu unelemisele ja raamatute lugemisele ning ennast tuli tõestada füüsilise maadööga. Reet ei abiellunud uuesti ja jäi elu lõpuni üksikuks, pühendudes suuresti oma kahe venna abistamisele, kellele ta mõlemale aitas osta maakodud. Reet oli samuti aktiivne kirikuinimene, kelle kuuldes Jumala nime asjata suhu võtta ei tohtinud, see pahandas teda väga. Läbielatust hoolimata sai Reet Littoverile osaks pikk elu ja ta nägi ära ka Eesti iseseisvuse taastumise, lahkudes siit ilmast 11. augustil 2002 89 aasta vanuselt. Kui mõtlen tädi Reedale, meenub alati ka suur kastitais Lutsu võipirne, mida ta bussiga sügiseti meile Haapsalu koduaiast Tartusse saatis. Need pirnid olid nii suured, et neid tuli lausa kahe käega toetada, lõhnasid imehästi, maitseid mesimagusalt ning süües jooksis mahl lõuga mööda alla.

Minu valduses olevast käsikirjast ei selgu üheselt, millal Reet oma loo kirja pani. Märkus lehekülje serval lubab oletada, et ta tegi seda 1996. aasta veebruaris-märtsis, seega hulk aastaid pärast sündmusi, millest pajatab. Ma ei usu, et teda kammitseks nõnda varem talitamast hirm nõukogude võimu ees – sest mida temal veel karta oli? Hirm ei olnud kindlasti see sõna, mida ma Reeda iseloomustamiseks kunagi kasutaksin. Pigem ei näinud ta oma elukäigus midagi erilist, temataolisi oli palju. Reet vaikis arvatavasti veel seetõttu, et ei soovinud kõike uuesti läbi elada, saati veel kõige koledamaid sündmusi kirja panna, mis nõuab igäühelt teatavat eneseületust. Mulle meenub siiski kord, kui tädi mainis, kuidas nad pidid laagris olles pesemiseks omaenese uriini tarvitama. Uriiniga määriti kokku ka nägu, et kõva

pakase käes olles nahk ei praguneks.

Kõigest hoolimata puudus Reedas kibestumine ja pettumus. Talle osaks saanud läbielamisi reetis vaid mõni üksik detail, mis mulle tädi Haapsalus väisates kummalisena silma torkas. Nimelt oli tal kombeks majapidamises tarvitatud ja märjaks saanud ajalehti õues pesunööril kuivatada ning taaskasutusse võtta. Tänapäeval öeldaks selle kohta roheline mõtlemine, adumata Reeda puhul selle sarnase teguviisi tegelikku tausta.

Eesti 20. sajandi ajaloo taustal võivad Hans ja Reet Littoveri elud näida täiesti „tavalistena“, sest sarnased saatused said osaks kümnetele tuhandetele kaasmaalastele. Okupatsioonide muuseumi nime ümber puhkenud keskustelu lubab arvata, et paljude meelest polegi tarvis lähiminevikus sorida ega ebameeldivaid asju meelde tuletada. Veelgi enam. Näib lausa, et veerandsada aastat väldanud Eesti iseseisvuse järel on paljude jaoks vabadust juba sellisel hulgal kogunenud, et selle võiks vabalt muuseumisse hoiule anda. Võimust on seega võtmas eituslik vabadus, mis tähendab soovi olla vaba millestki. Oma ajaloost aga ei saa ega tohi vaba olla, sest see tähendaks unustamist ja kokkuvõttes iseenda eitamist. Unustades loovutame mäletamise teistele, kes hakkavad meile rääkima võõraid lugusid võõras keeles. Vabadus pole kaugeltki argine enesestmõistetavus, vaid see nõuab iga-päevast tähelepanu ja hoolt. Vaba olla tähendab ka mäletada Hans ja Reet Littoveri ning nende saatusekaaslaste elusid. Reet Littover lõpetab oma käsikirja 3. märtsil 1996. aastal sõnadega: „On ilus pühapäeva hommik, võtsin plaani, et lähen kirikusse. Enne panin need mõned read kirja, sest tahan kirja postile viia! Soovin ka teile ilusat pühapäeva!“ Need lihtsad sõnad tasub meelde jätta, sest unustades paneme ajaloo korduma ja siis ei pruugi meid enam ees oodata ka tore pühapäev.

Margus Laidre

(1959), Välisministeerium,
Islandi väljak 1, 15049 Tallinn,
Margus.Laidre@mfa.ee